

ÉGTÁJAK ÉS TÁJOLÁSOK

„Előttem van észak, hátam mögött dél, balra a nap nyugszik, jobbra pedig kél” – tartja a mondás. A rigmus azonban nem az, aminek tűnik: nem is mondóka igazán, hanem inkább *memoriter*, mely arra szolgál, hogy emlékezetünkbe véseshessük az aktuálisan uralkodó tájolási metódust. Más szóval, hogy elfelejtsük az egyéb lehetséges tájolási módokat. A térbeli (ön)meghatározás, s főleg, ha az a mások általi meghatározást jelenti, sohasem semleges, hanem mindig hatalmi játszmák tétje.

A térkép az, amely objektíválhatja és egyben naturalizálhatja az égtájak „épp így létét”. Az általa kifejezett madárperspektíva a mindent átlátó isteni tekintet megfelelője: olyan megtisztított teret hoz létre, amely nemhogy nem láttatja az alternatív térrepresentációkat, hanem lehetetlenné, elgondolhatatlanná teszi azokat. Akik felkerülnek a térképre, azok ezáltal nyerik el tulajdonképpeni létüket, létezésük így lesz megismerhető s egyúttal elismert.

A térbeli (ön)elhelyezés fontosságát az adja, hogy döntő szerepe van abban a folyamatban, amelyet identitásnak szoktak nevezni: az vagyok, ahonnan jövök, vagy ahova tartozom, vagy amivel mások egylényegűnek vélnek engem. A térbeliség kérdése így olyan szimbolikus jelentőségre tesz szert, amely a társadalmi státuszokkal vagy kollektivitásokkal kapcsolatos hatalmi és politikai struktúrák alakulásában döntő szerepet játszik. Mindennapi tapasztalat, hogy a helyek neveinek kimondása vagy emlékezetük felelevenítése különféle értékeket és tulajdonságokat kölcsönöz a helynek, és ezáltal azoknak is, akik odatartoznak. A szimbolikus földrajz fogalma arra utal, hogy a terek e jelentéseken keresztül rajzolódni kezdenek. Arra a folyamatra, amelynek során a térrepresentáció a kulturális különbözőséget térbeli eltérésként hozza létre, vagyis egyértelmű megfelelést létesít térbeli elhelyezkedés, emberi közösség és kulturális hovatartozás között. Az egyes helyek értékeket, tulajdonságokat, minőségeket vesznek fel, amelyek kizárólagosan az ott élőket határozzák meg, illetve az ott élők kizárólag ezáltal jellemezhetők.

Kelet és Nyugat ellenfogalmi tehát nem csupán térbeli elhelyezkedést jelölnek, hanem olyan kulturális tartalmakat is meghatároznak, amelyek az adott területen élő társadalmak viszonystruktúráit értelmezik és termelik újra. A fejlettség/fejletlenség, szegénység/gazdagság, műveltség/barbarizmus stb. ellentétpárjaivá is átalakulhatnak. Egyértelmű értékhierarchiát jelölnek ki, megadva egyúttal a fejlődés egyedüli lehetséges (bár nem mindenki számára járható) útvonalt, amely a keletiből nyugativá válás, illetve a keletinek megmaradás útja.

Ezen ellentétek konstrukciójának elemzését célozza egy magát kritikainak tekintő – s meglehetősen domináns – diskurzus, amely a Nyugat–Kelet ellentét metaforájának használatát teszi tárgyává, avagy a „Kelet” fölött uralkodó „Nyugatot”, amelyet ekkor lokalizálnak, már-már lehorgonyozottnak tekint. Más szóval sok esetben – meglehetősen leszűkítő módon – a Nyugat egyszerűen Nyugat-Európát takarja, míg a Kelet több földrajzi-politikai entitással behelyettesíthető. A Nyugat uralma kulturális képzeteken – az elmaradott Kelet képzetének konstrukcióján – és azok keletiekre való ráerőltetése révén valósulna meg. Azonban nem mindig egyértelmű, hogy e diskurzus tétje tisztán politikai-e, azaz egy olyan „Nyugat” konstrukciója, amelyet aztán kritika tárgyává lehet tenni. Mindenesetre e kritika könnyen ugyanabba a hibába eshet, mint amit felró a nyugati „orientalista” diskurzusnak a Kelettel kapcsolatban: esszenciálisnak és eleve lokalizálnak tekinti a Nyugatot, s mint örök hódítót, gyarmatosítót, elnyomót ábrázolja.

Térségünket tekintve a tájolások vizsgálatának jelenleg a „kétpólusú világrend összeomlása”, az Európai Unió bővítése vagy azon folyamatok és jelenségek sokasága ad aktualitást, amit – jobb híján – „globalizációnak” szokás nevezni. Hogyan „tájolódik” Magyarország, illetve a tágabb értelemben vett kelet-európai térség? Mit jelent a Kelet vagy a „keleti” a Magyarországot és a régió egyéb államait érintő diskurzusokban? Hogyan konstruálódik itt a Kelet–Nyugat viszony? Milyen tulajdonságok és értékek társulnak az egyes égtájakhoz? Beszélhetünk-e kelet-európai „orientalizmusról”, esetleg „öngyarmatosításról”?

E tájolások relativitásának kimutatásán túl az a célunk, hogy a szimbolikus terek működését, használatát is láttassuk, ami – túl minden elméleti diskurzuson – az emberek mindennapi gyakorlatainak fontos része. A térbeli (ön)elhelyezés éppen azért nem lehet sohasem teljesen befejezett, mert maga a tér is – használatán keresztül – folyamatos átalakulásban van, s a benne élők számára sosem olyan semleges és értékmentes, mint ahogyan azt a térkép mutatja.

